

Матыў цуду ў мастацкім свеце Яна Баршчэўскага.

Матыў “цуду” ў творчасці Яна Баршчэўскага як асобная праблема даследуецца ўпершыню, хаця беларускія навукоўцы ў розны час падкрэслівалі функцыянальную значнасць цудоўнага¹ ў мастацкім свеце пісьменніка.

Р. Падбярэскі, адзначаў, што твор Баршчэўскага мае сувязь з вельмі важнай рэччу, а менавіта, з нацыянальным *духам* краю” [8: 39]. Пазней М. Гарэцкі гэты дух назваў “містычным настроем забабоннага беларуса, каторы меў тады вялікую сілу ў чараўнікоў, нячысікаў і паэтычна бачыў у жывой і нежывой прыродзе рознае страхацце” [3: 175].

Адам Кіркор у “Живописной России» таксама адзначаў, што ў апавяданнях Яна Баршчэўскага “з’яўляюцца *духі, дзейнічае звышнатуральнае*, а скарбы адыгрываюць найгалоўнейшую ролю” [8: 273].

Н. Перкін, у сваю чаргу, падкрэсліў, што аўтар падобна апісвае *цудадзейна-фантастычныя ўяўленні жыхароў Паўночнай беларусі аб розных травах (“разрыў-трава”, “пералёт-трава”)*.

В. Каваленка слухна тлумачыў, што фантазія, казачнасць і самі па сабе мелі прызначэнне “ажывіць, узбунтаваць” звыклы вобраз роднага краю, які часта ўспрымаўся як спакойны, даўно вядомы, нязменны, дзе нічога займальнага, незвычайнага не адбываецца. Як і ў творах Міцкевіча, родная зямля здольная на *рамантычныя дзівы*, яна поўная неразгаданых таямніц” [7: 82]. Спробы разгадаць загадкавыя дзівы ў творах Баршчэўскага апасродкавана рабілі К. Лецка, М. Хаўсавіч, С. Даніленка, В. Бароўка, З. Тычына. Нягледзячы на гэта, генезіс цудоўнага застаецца да канца нераскрытым.

Задача нашай працы – асэнсаваць цудоўнае як адзнаку народнага светаўспрыняцця ў творах Яна Баршчэўскага, як спосаб мастацкага спасціжэння рэчаіснасці і пазнання чалавека.

У сучаснай навуцы праведзены метадалагічныя падыходы да раскрыцця праблемы цудоўнага, як у працах айчынных навукоўцаў², так і ў замежных даследаваннях. У 2000 годзе Сербіі быў выдадзены зборнік артыкулаў “Чудо в словенским културама”, у якім культурны канцэпт “цуд” разглядаецца ў кантэксце агульнаславянскай, паўднёvasлавянскай, літантыйскай традыцыі.

Рускія літаратуразнаўцы раскрылі ролю цуду ў быліне³, у сярэдневяковых рэлігійных жанрах⁴, падкрэслілі адметнасць язычакіх і хрысціянскіх цудаў. Вучоныя дакладна вылучылі складальнікаў цуду, механізмы яго функцыянавання і ўздзеяння на адрасатаў, раскрылі своеасаблівыя сцэнарыі “цуду”, якія рэалізуюцца ў помніках кніжнасці і народных вераваннях⁵.

Цудоўнае ў творах Яна Баршчэўскага -- спосаб узнаўлення народнага светаўспрыняцця.

¹ Беларускія вучоныя найчасцей выкарыстоўвалі шматлікія сінонімы да слова цудоўны - чарадзейны, фантастычны, замагільны, ірацыянальны, звышнатуральнае, містычны.

² Бяляева, В.А. Канцэпт “цуд” у беларускіх народных апавяданнях / Бяляева В.А. // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып.7. / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі; -- Мінск. Права і эканоміка, 2009.-- С. 234 -- 240.

³ Неклюдов С.Ю. Чудо в былине /С.Ю. Неклюдов // Труды по знаковым системам IV, Уч. зап. Тартуского университета, вып. 236, Тарту. – 1969. -- С. 158.

⁴ Смирнова В.В. Чудо как элемент средневековых религиозных жанров (житие, пример, видение) / В.В Смирнова.-- Автореф. на соиск, учён. степ. кандидата филолог. наук, М., 2006.

⁵ Концепт чуда в славянской и еврейской культурной традиции. Сборник статей. М.: Пробел-2000, 2001. - 366с.

Менавіта ў эпоху рамантызма народнасць становіцца важнейшым крытэрыем эстэтычнай значнасці літаратуры. Зварот Баршчэўскага да айчыннай міфалогіі як скарбніцы паэтычных вобразаў і сюжэтаў у асноўным вызначыла характар фантастычнай вобразнасці рамантыка. Гэты зварот насіў, найперш, эстэтычны характар. У сувязі з гэтым, фантастыка ў рамантычных творах дапамагла не толькі адрадыць паданні і вераванні мінулых стагоддзяў, але і падключыцца да духоўных асноў нацыі, наблізіцца да адкрыцця народнага погляду на свет. Цудоўнае ў зборніку “Шляхціц Завальня” не “ёсць парушэнне законаў і дзеянняў прыроды. Яно стараецца толькі зрываць пакрывала з яе таямніц, пранікнуць у яе таямніцы” [6: 4].

У слоўніку В.І. Даля: “*Цуд* трактуецца як усялякая з’ява, якую мы не можам растлумачыць па вядомых нам законах прыроды і як *дзіва*, незвычайная рэч, або з’ява, выпадак нечаканы...” [4: 612]. Цуд, у мастацкіх тэкстах Яна Баршчэўскага, як і яго сінонім дзіва, - ацэначныя словы, у іх выражаецца эмацыйна-інтэлектуальная ацэнка падзей, з’яў, прадмета, дзе найвышэйшая ступень здзіўлення можа перайсці або ў жах, або ў захапленне. Ва “Успамінах пра наведванне роднага краю” герой радасны і ўсхвалявана прыгадвае: “А вось непадалёку і тыя цудоўныя малюнкi зарослых гор і лугоў. О, шчаслівыя лятункі цудоўнага юнацтва. Калі малады, зямля – рай, усюды дзівосы. [2: 137]. Супрацьлеглыя эмоцыі перажывае персанаж з апавядання “Гора чарнакніжніка і цмока..”, калі ўбачыў як “на старым вывернутым дрэве сядзіць пан калі яго чарнакніжнік трымае за галаву велізарную гадзюку, якая чорнай стужкай абвіла яму правую руку. Не ведаю, што было далей, бо я ад страху ўцёк...” [2: 137].

Беларусы ў апавяданнях “Вужовая карона”, “Гора чарнакніжніка і цмока...”, “Рыбак Родзька” пастаянна палюхаюцца нячысцікаў, злых чарнакніжнікаў, ведзьмакоў, якія маюць напалову чалавечае, напалову звярынае аблічча, нетрадыцыйны касцюм і нават валасы або непрычасаныя, або зблытаныя у татунах. Так у апавяданні першым: “з’явіўся ў нашым маёнтку – невядома адкуль – нейкі дзіўны чалавек. І цяпер яшчэ памятаю аблічча, твар і адзенне яго: нізкі, худы заўсёды бледны, вялізны нос як дзюба драпежнае птушкі, густыя бровы, пагляд яго -- як у чалавека ў распачы ці вар’ята, апранахі яго -- чорныя і нейкія дзіўныя...” [2: 95]. Дзіўны чалавек актыўна дзейнічае ў апавяданні “Пра чарнакніжніка і цмока”, ён то спакушае Агапку, то поўнасьцю кіруе жыццём Карпы, увесь час акцэнтавалася ўвага на факце, што пахолак прадаў душу д’яблу, які то ўзнагароджаў яго багаццем, то спяну увесь Карпаў набытак. Але ў фінале апавядання даецца тлумачэнне не толькі фантастычнае, але і рэальнае. “Адны меркавалі, што ён злыгаўся з ліхадзеямі, якія пераганялі крадзеных коней з Беларусі пад Пскоў ці да Вялікіх Лук” [2: 109].

Цуд сувязны момант паміж рэальным і звышнатуральным светам у апавяданні “Кабета Інсекта”, дзе падаецца разгорнутая аўтарская характарыстыка пані, якая была вельмі злой, карала ўсіх выгаватых і бязвінных. Але гады ішлі яна састарэла і здароў’е пагоршылася, тады пані звярнулася да пабожных людзей, каб яны маліліся за яе. Сама пачала даваць міласціну, жабракам, адпісала нейкія грошы на кляштары. “Зазванілі ў касцёлах, сабраўся люд, абвясцілі пра гэта пана, паляцелі ў неба маліты пабожных людзей і весткі пра святыя ахвяры. Залагоджаны малітвамі вернікаў, Бог злітаваўся над грэшніцаю, дазволіў доўга жыць на гэтай зямлі і чакаў пакаяння» [2: 293]. Але пані не змянілася, заставалася зласлівай і паступова зло высушыла яе цела і яна пераўтварылася ў кабету Інсекту. Страшная Інсекта стала дакучаць людзям, палюхаць пана Адама і яе забраў ксёндз завёз у Полацк, так у кляштары усе шчыра маліліся за кабету Інсекту, галава Сакрата ледзве вытрымоўвала тыя эмоцыі, якія ішлі ад грэшніцы, але ў выніку Інсекта пакаялася, пераўтварылася ў святую. “З’явілася яна аднойчы ксяндзу ў пекным абліччы, падобная да анёла...” [2: 296]. Кажучы словамі нямецкага даследчыка Жана Поля Рыхтэра, у мастацкім свеце Яна Баршчэўскага спрацоўваюць «падманныя» “спосабы выкарыстання цудоўнага. Першы, або матэрыяльны спосаб заключаецца ў тым, што абазначаныя аўтарам вобразы як фантастычныя разбураюцца і чарадзейны свет месяца пераўтвараецца ў звычайны

дзённы свет. Ёсць мастакі, якія паступаюць супрацьлеглым чынам, яны награвашчваюць цуды, пры гэтым не ўлічваецца прынцып праўдападабенства. Існуе, аднак, трэці, сапраўдны, на думку нямецкага тэарэтыка, шлях, калі цудоўнае не разбураецца і не застаецца ў сваёй уласнай сферы, але сутыкаецца з нашым унутраным светам. Самы вялікі цуд на свеце -- гэта вера чалавека ў цуда, і яркая праява духа – гэта наша боязьн духаў” ... [4: 77].

Цуд у творах Яна Баршчэўскага найчасцей семіятычна награваны, ён з’яўляецца знакам чагосьці сакральнага, знак Божай прысутнасці, як гэта адбылося ў апавяданні “Шляхціц Завальня” : “Кажуць на той выспе быў некалі горад <...> . Праз некаторы час гэты горад рабаваў страшны волат Княжа, ён абрабаваў дамы, пазабіваў жыхароў, у касцёлах паабдзіраў абразы і спляжыў ахвяральны посуд, нават касцёлы зруйнаваў. Аднак Бог дзівосным чынам абвясціў сваю кару блюзнерцам. Званы, затопленыя на дне возера, штодзень на захадзе і на ўсходзе сонца абуджалі глухое маўчанне на дзікіх берагах Нешчарды. Апоўначы лятала чума, падобная не выходзіў жывы, такім чынам вымерла ўся дружина Княжа [2: 85].

Пры разглядзе таямнічых праяў Божых пачатку ў жыцці грэшных людзей мэтазгодна карыстацца вызначэннем “цуду” і “цудоўнага” прадстаўленага С. Аверынцавым: “Першапачаткова “цуд” – гэта тое, чаму трэба здзіўляцца. Цуд успрыняты як знаменне, уваходзіць у склад ідэі адкрыцця <...> і цуд як адкрыццё з пункту гледжання тэізму, прарывы са звышпачуццёвага ў звычайнае, са свету дару Божых ў свет прыроды. Ініцыятарам такога цуду можа быць толькі Бог. Такім чынам, цуд, гэта тое незвычайнае, невядомае, незразумелае, што прымушае чалавека прыгадаць наяўнасць у свеце звышнатуральнай сілы, дакладнай Бога” [1: 34].

Такім чынам, цудоўнае ў Баршчэўскага, па-першае, мае хісткую мяжу паміж рэальным і фантастычным, аўтар часта падае рэальную аргументацыю фантастычных здарэнняў, часам пісьменнік, наадварот, рэальны эпізод аздабляе чарадзейным фонам. Стваральнікі цудаў у зборніку “Шляхціц Завальня” як фантастычныя персанажы, так і рэальныя героі (чараўнік ад прыроды, Завальня, пан Зямельскі). Рэальным цудам выступае жаночая прыгажосць. Агапкі з апавядання “Пра чарнакіжніка і цмока” “свеціцца як цвет макавы, усе не могуць на яе наглядзецца” [2: 97]. . У “Нарысе Паўночнае Беларусі” пісьменнік прадстаўляе цуд як, па-першае, гарманічнае суладдзе ў прыродзе: “Тут вясна – рай, самыя розныя птушкі, здаецца з’яўляюцца з усіх канцоў свету, тысячы розных меладычных, дзікіх і чуллівых галасоў адгукаюцца над вадою па лугах і лясах ... . Гэтая дзівосная суладнасць і гэты канцэрт прыроды пераносілі мае ўяўленні ў нейкі чарадзейны край... “ [2: 84].

З другога боку, “рэальны” цуд разглядаецца пісьменнікам у часавым зрэзе як пара маладосці -- “найпрямнейшы ў жыцці чалавека час -- вясна маладосці, калі раскрываючы кветку свайго розуму, ён дае волю лютункам, песціць у сэрцы вялікія надзеі, гэтая шчасная пара мае дзіўную прывабнасць” [2: 141].

Натуральным цудам у мастацкай трактоўцы Баршчэўскага сталі і каляндарныя дзівы і змены ў прыродзе. Таямнічае ўяўленне пра Купалле, якое шырока бытавала сярод беларускага люду, успрымаецца як добразнаёмая падзея: “Ноч Купалы ў тым баку Беларусі поўная незвычайных здарэнняў. На думку простага народа, уся прырода ў гэтую ноч весяліцца. Рыбакі бачаць азёрнае люстра, якое часам раскашуе ў месяцавым ззянні, і хоць неба яснае і паветра спакойнае, бліскучыя хвалі, удараючы ў берагі, разбіваюцца на кроплі, якія, нібы зоркі, свецяцца ў паветры. І гэтае цудоўнае відовішча абуджае дзікіх качак і іншых вадзяных птушак, якія, прывабленыя дзівосным свячэннем вады, уздымаюцца тут і там над ясным возерам” [2: 87].

“Дрэвы ў лесе таксама могуць пераходзіць з аднаго месца на другое; шумам сваіх галін яны размаўляюць паміж сабою; апавядаюць, што нехта, блукаючы гэтай ноччу ў лесе, знайшоў кветку папараці і бачыў не толькі скарбы схаваныя ў зямлі, але і незвычайныя дзівы ў прыродзе; разумеў гаворку кожнага стварэння. Бачыў вербы, якія стоячы над рэчкай і ўглядаючыся ў вадзяное люстэрка, пыталіся адна ў аднае, што якой з іх пасуе, -- і

гэтыя цуды дзеюцца ажно да ўсходу сонца” [2: 87]. Усход сонца таксама падаецца цудоўным, незвычайным відовішчам: “Узыходзіць сонца, уздымаецца над гарамі і лясамі і на вачах ўсяго люду рассыпаецца ў небе на дробныя зіхатлівыя зорачкі, зноў збягаецца ў адзін агністы шар ...” [2: 88]. Акрамя згаданых цудаў, ёсць яшчэ, як мяркуюць жыхары таго краю, чароўныя травы. Разрыў-трава..., пералёт трава [2: 88].

Беларускі люд ў апісанні Яна Баршчэўскага прызвычайна да даўно вядомых дзівосаў, якія праяўляюцца напярэдадні Калядаў, Купалля і ўспрымае іх як паўсядзённыя з’явы.

Цудоўнае і знаёмства з цудоўным у аўтарскай інтэрпрэтацыі -- спосаб пазнання чалавечай вартасці герояў, выпрабаванне іх унутраных якасцей (“Вужовая карона”, “Пра чарнакніжніка і Карпа”, “Вогненныя духі”, “Чараўнік ад прыроды і кот Варгін”).

У асэнсаванні цуду пісьменнік прайшоў сімвалічны шлях ад бытавога здзіўлення да знакавай прысутнасці Бога ў жыцці чалавека.

Матыў цуду ў творах Яна Баршчэўскага прасочваецца ў мастацкіх тэкстах са зборніка “Шляхціц Завальня”, у баладах “Дзве бярозы”, “Зарослае возера” і ў аповесці “Душа не ў сваім целе”. Заўважна, што ў першым зборніку праяўляліся язычніцкія і хрысціянскія цуды. Язычніцкія цуды вылучаліся ў мастацкіх эпізодах знаёмства рэальных персанажаў з інфернальнымі персанажамі, хрысціянскі цуд стаў яркім паказчыкам Божай усемагутнасці і прысутнасці ў жыцці чалавека. У апавяданні “Прывіды” кабетка

у час сну ўбачыла цуды, пра якія ніколі не думала нават. Яна ўзгадвае: “Снілася мне нейкая прыгожая раніца, было так ціха, што валасы не зарухнуліся на галаве, на небе ні хмурынкі, узыходзіла сонца, і было яно не сляпучае, але разлівала вакол сябе святло, нібы з чыстага золата. Сабралася шмат людзей, усе моўчкі, нібы чакаючы кагосьці, паглядзелі на ўсход. Тут з вышыні зляцеў анёл, стаў на ўсходзе, ударыў рукою па сонцы, і завінела па ўсёй зямлі, быццам ударыў нехта ў зван. Гэтыя зыкі праніклі ў чалавечыя сэрцы. Укленчылі ўсе, і я старанна малілася. Ды мяне падышоў стары, зусім падобны да нашага Драўлянага Дзядка, і кажа: “Маліцеся!” [2: 88].

Пасля мне здавалася, што я адна блукала ў полі, бачыла на небе рэдкія аблокі, і яны былі белыя, як снег; адно воблака ўпала на зямлю перада мною, я падняла яго і бачу, што на ім напісана, але што прачытаць не магу. Зноў падыходзіць да мяне той дзядок і кажа: Я табе прачытаю, слухай і запамінай. Тут напісана: “Бог справядлівых уславіць перад светам”. Тут я прачнулася і больш застуды не магла. Пачула, што вы яшчэ гамоніце, і прыйшла расказаць пра сон». [2: 88].

Асобнай старонкай разглядаюцца ў Баршчэўскага цудатворцы – гэта, паводле аўтарскага тлумачэння, героі блізкія да прыроды, звязаныя з ёю цеснай сувяззю. Такія, як рыбак Родзька (апавяданне “Рыбак Родзька”), які ведае ўсе прыродныя загадкі, гэта і “чараўнік ад прыроды” з апавядання “Чараўнік ад прыроды і кот Варгін”, гэта і сам Завальня, які вучыць “цуды разумець сэрцам, а не навукай” [2: 173].

Літаратура:

1. Аверинцев, С.С. Философская энциклопедия / С.С. Аверинцев / – М : Наука, 1970. -- 740 с.
2. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі / Укладанне, прадмова і каментарыі М. Хаўстовіча – Мінск : “Беларускі кнігазбор”, 1998. - 480 с.
3. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае / М. Гарэцкі. -- Мн., 1992.-- С.175.(256 с.
4. Даль В.І. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1980, Т.4. С. -- 612.
5. Польш, Жан. Приготовительная школа эстетики. / Жан Польш. -- М., Искусство, 1981. -- с. 76-77.
6. Желтоухов, А. Рассуждения о том, что есть чудесное в Поэзии, какие роды стихотворных сочинений, в которых наиболее оно употребляется и каким образом. / А. Желтоухов. -- М. -- 1818. -- С.
7. Каваленка, В.А. Вытокі. Уплывы. Паскоранасць / В.А. Каваленка. – Навука і тэхніка, 1975 – 333 с.
8. Киркор, А.К. Западная и южная Россия. Белорусское Полесье // Живописная Россия. / А.К. Киркор. -- Мн., 1993.-- С. 273.
9. Падбярэскі, Р. Беларусь і Ян Баршчэўскі // Пачынальнікі: з гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст./ Р. Падбярэскі – Мн., 1977.- С.39-84.
10. Перкін, Н. Абягі думкі. Літаратурна-крытычныя артыкулы / Н. Перкін. -- Мн., 1980. – С.189.
11. Тычына, С.М. Сны і снабачанні Яна Баршчэўскага / Эўся Тычына. Мн. : Беларускі кнігазбор, 2004. – 91 с.
12. Хаўстовіч, М.В. Мастацкі метады Яна Баршчэўскага / М.В. Хаўстовіч. – Мн.: БДУ, 2003. – 201 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУ